

PETER RATKOŠ

Pri výskume zaniknutých sídliskových a z nich hlavne stavebných útvarov z obdobia včasného feudalizmu sa v súčasnosti stretáme s rozličnými označeniami. Vyplýva to z výsledkov prieskumnej činnosti (povrchový zber či obhliadka) alebo zisťovacieho výskumu. Lokalitám sa dávajú označenia podľa dnešnej geomorfologickej podoby, málokedy vystihujúce ich pôvodnú funkciu. Najčastejšími označeniami bývajú: hradisko, hrádok, zaniknutá osada a pod. Ak sa pod pojmom *hradisko* rozumie väčšia sídlisková plocha opevnená valmi, termínom *hrádok* sa označuje menšia opevnená sídlisková plocha. Pre viacero zaniknutých a v blízkosti sa nachádzajúcich pozostatkov osád sa používa označenie *aglomerácia*, ktoré sa zaviedlo až po výskumoch v Mikulčiciach a Nitre. K tomu, aby sme vystihli pôvodnú funkciu tej-ktorej lokality, dostaneme sa najskôr systematickým výskumom.

Spomedzi hradísk možno jednu skupinu výšinných lokalít nevhodných na trvalé bývanie označiť ako *útočištné hradiská* (refúgiá), alebo *hradiská s prechodnou sídliskovou funkciou*, akým bolo asi hradisko nad Jurom pri Bratislave, hradisko Valy nad Bojnou, hradiská nedaleko Levoče a Prešova (osady nesú názov Hradisko) a i. Inou skupinou sídliskových útvarov sú *hradiská na rovinách, v údoliach alebo na úpätiach* (napr. Pobeďim, Čingov a i.), o ktorých sa výskumom zistilo, že ide o opevnené sídliská s reprezentačnou akropolou, budovami služobníctva, niekedy s jedinou podhradskou osadou, pri ktorých však bola hlavná strážna funkcia; v tomto prípade ide už o hrady v pravom zmysle slova. Za najvýznamnejšie pokladáme *rozsiahle hradiská*, t. j. aglomerácie viacerých osád, ako boli napr. Mikulčice, Staré Město či Nitra (možno aj Bratislava, Olomouc a i.), ktoré by sa mali označiť ako *hradské mestá*, t. j. akropolou sa lišiace od mladších miest kupecko-remeselného typu. Ako vidieť, nespomenuli sme tu také hradiská ako je Pohansko pri Břeclavi alebo Ducové pri Piešťanoch. Na oboch sa totiž zistilo, že ide o opevnené dvorce, ale dvorec Pohansko mal zároveň vojensko-strategickú funkciu. Ducovský dvorec by sa mohol podľa doterajšej terminológie pokladať za typický *zemepanský hrádok*, areál však naznačuje, že z hľadiska písomných údajov tu ide o *curtis cum ecclesia*, a nie o hrádok. Hoci tomuto termínu sa ešte budeme venovať žiada sa zdôrazniť, že pojem hrádok by sa mal rezervovať skôr pre menšie opevnené lokality strážneho a verejného rázu, než súkromovlastníckeho.

Stručným úvodom sme naznačili, že archeológom-historikom musí ísť pri výskume o vystihnutie pôvodnej funkcie lokality. Tento cieľ je náročný a spojený aj s rizikom omylu. Avšak riziká sa vo vedecko-výskumnej práci nemožno ľakať. Svoju prácu zameriavame na úslachtilý cieľ: hlbšie poznávať život našich predkov v období včasného feudalizmu, čo je iste vhodným stimulom.

Pri stanovení pôvodnej funkcie stavebných objektov či sídliskových útvarov najmä od 11. storočia nám už podstatne pomáhajú latinské označenia z listín či kroník, a to aj vtedy, ak sa netýkajú priamo skúmanej lokality. Túto pomoc nemôžeme hodnotiť ako absolútne pozitívnu, pretože obsah niektorých latinských termínov sa počas prvého tisícročia n. l. značne zmenil, ako napr. sémantika termínu *villa*. Ak sa v klasickej latinčine týmto termínom označoval solitárny dvorec (s otrokmi a hospodárskymi budovami), v stredovekej latinčine šlo už o osadu s viacerými poddanskými rodinami. Ako vidieť, nastal sémantický posun v smere *ľudnatejšie sídlisko*.

1. V písomných prameňoch z prelomu avarsko-slovanského a predveľkomoravského obdobia — v *Annales regni Francorum* k r. 791 — sa stretávame s označením avarsko-slovanských (podľa písomného prameňa len avarských) opevnení latinizovaným termínom *hringus*, resp. *hringus regia* (!); Langobardi vraj toto opevnenie nazývali *campus* (pole — „tábor“). V našej literatúre sa zaužívalo označenie *hrinky*, hoci zatiaľ nie je známy ani jeden *hringus*. Prejsť nad týmto termínom bez hlbšieho pohľadu nemožno preto, že pred r. 880 kronikár Notker Balbus podľa informácií svojho strýka zaznamenal, že Huni-Avari mali v Dunajskej kotline deväť *kruhov* (*circuli*), vzdialených od seba po 60 km, spojených navzájom signálmi poľnic (iste i ohňovými signálmi) a každý kruh bol vlastne zemným hradom s valom komorovej štruktúry, s akou sa stretávame pri hradiskách z 9. storočia. Ak vezmeme do úvahy pomenovanie *hringus*, *circulus* a k tomu maďarské *Győr* (z praturkského *Gyürü*), zistíme tu spoločný obsah: okruh, či kruhové opevnenie. Prirovnávať k tomu možno maďarské názvy miest Ráb — Győr a Diósgyőr pri Miškovci.

Na slovenskom území sa tento termín zachoval v podobe *Szolgagyőr*, ktorý možno chápať ako označenie kráľovskej inštitúcie a organizácie kráľovských služobníkov zvaných *szolga-győr*, zdržujúcich sa v zemnom hradisku. Hoci v celej Dunajskej kotline je niekoľko lokalít s názvom *Szolgagyőr*, ako inštitúcie a s nimi aj zemné hrady zanikajú v druhej polovici 13. storočia. Vtedy bol v maďarčine pre opevnený objekt už bežný termín *vár* a pre mesto termín *város*.

Otázku, či jestvovala slovanská paralela k označeniu *hringus*, nemožno zodpovedať jednoznačne. Nie je známe ani slovenské pomenovanie *Szolgagyőru*. Jednako treba upozorniť, že ešte v 17.—18. storočí na holičskom panstve sa nazývala poddanská usadlosť *okruh*. To by zároveň poukazovalo na to, že pod *hringom* by sa mal skrývať skôr pôvodný význam *okruh*, čiže ide o teritoriálne chápanie.

2. Pri ďalšom termíne *burg*, ktorý pochádza z 9. storočia, sa teritoriálny princíp nevyskytuje. Termín registrujeme pri označení opevnenej lokality na východnej strane karpatsko-alpskej brány, a to na kopci nad Dunajom, v súvislosti so správou o porážke bavorského vojska starými Maďarmi 4. júla 907. Toto označenie, na prvý pohľad nemecké, sa vyskytuje už viac storočí predtým. Prvý raz sa objavuje už za vojvodu Sama r. 631, a to s latinskou paralelou z *Fredegara* — *castrum Wogastiburg*, ktorého bližšia poloha je zatiaľ otázna. Forma názvu je prisvojovacia, podobne ako pri Bratislave *Brezlawaspurc*. V oboch prípadoch sa dá hovoriť o hradoch, ktoré mohli dať postaviť bohatí veľmoži. Že pri Bratislave nešlo o hrádok, ale o väčšie hradisko, resp. hradské mesto, usudzujeme aj z toho, že latinské biblické *civitas* prekladal Nemeč Ottenfrid v 9. storočí vo význame mesto ako *Burg*. Stačí porovnať napr. aj názov mesta Rezna — *Reganesburch*, *Regensburg*, pro ktorom nemožno pochybovať, že by nešlo o mesto.

K termínu *burg* patrí síce aj taliansko-burgundské *burgus*, ale v odlišnom

význame neopevnené podhradie. Severotaliansky kronikár Liutprand pred r. 971 zaznamenal, že pod burgusom treba rozumieť zhluk domov bez opevnenia (múrov). Ak sa v pápežskej listine pre Bratislavskú kapitulú spomína r. 1221 burgus (Codex, s. 190), do ktorého sa má presťahovať kapitula aj s kostolom, je zrejmé, že ide o podhradie. Zdá sa, že aj turnianski *burgenses* z r. 1263 (Monumenta, s. 371—372) sú vlastne podhradčanmi. V slovenských podmienkach sa termín burg zachoval len v starom názve Bratislavy Prešporok, ktorý je odvodený z nemeckého Pressburg a ten zasa skrútením z veľkomoravskej slovanskej formy Predslavgrad (Brezlawaspurc, r. 907).

3. Pro opevnené aglomerácie ako správne centrá v 9. storočí sa zaužívalo označenie *civitas*. Roku 864 sa toto označenie používa vo Fuldských análoch pre Devín (in quadam civitate, que lingua gentis illius Dowina /: id est puella :/ dicitur). Ďalšia, ale bližšie neidentifikovaná lokalita, ktorá by mohla byť v Čechách, je *civitas Wiztrachi* (Annales Fuldenses k r. 857). Známy je ďalší prameň, a to Geograf Bavorský (podľa nás z r. 843); u neho v pôvodnom texte po skupine 15 hradských miest či okruhov Čechov nasledovalo 11 hradských miest či okruhov Moravanov a po nich len 5 takýchto miest Bulharov, ktorí nemajú vo zvyku tieto stavať Pretože prameň uvádza Moravanov znova nad Dunajom, ale už s 30 hradskými mestami či okruhmi, javí sa záznam ako neskoršia interpolácia (z r. 882—890), keď Svätoplukova ríša siahala už za strednú Tisu a keď k nej nepatrili ešte Čechy. Načím zdôrazniť, že prví i druhí Moravania boli podľa prameňa nad Dunajom.

Skutočnosť, že pri veľkomoravskom Devíne nebol termín *civitas* náhodný, vyplýva aj zo správy fuldského analistu k r. 870 o tom, ako Karolman okupoval všetky civitates et castella; to umožňuje chápať *civitates* ako hradske mestá v protiklade k strážnym hrádkom (castella). Tu treba uviesť aj starosloviensku správu k r. 873 (Constantinus, s. 160), podľa ktorej knieža Svätopluk odovzdal do správy Metoda duchovenstvo „na vsiech gradiech“, t. j. vo všetkých hradských mestách a dvorcoch.

Na tomto mieste nemožno riešiť otázku arabského pomenovania sídla kniežata kniežat Svätopluka — *madinat* zv. *Džirváb*, kde sa mali podľa Ibn Rustáha mesačne konať trhy, ale charakteristika sídla je v súlade s tými mestami, čo sa v 9. storočí označujú v strednej Európe latinským termínom *civitas*. Pravda, že pri *civitas* nemožno vylúčiť ani širší teritoriálny aspekt vo význame *hradský okruh* už aj preto, že *civitas* sa v 11.—12. storočí používa ako označenie iba pre *hrad* väčšej rozlohy i významu.

Z písomných prameňov 11.—12. storočia vychádza zatiaľ toto použitie termínu *civitas*:

a) Hradské mesto (Nitra, Trenčín) — Vita s. Zoer et Ben. — pred r. 1070 „in c. Nitria“ (Gombos, 3, s. 2630). Zoborská listina z r. 1111 — Codex, s. 63 — mýta „in c. seu extra c.“; Zák. dekréty: III. Lad. — § 1 „per omnes c.“; § 12 „negociatores euntes de civitate in civitatem“; I. synoda (za Kolomana): § 52; Niekde vnútri mesta bolo i *forum*. II. zák. Lad., § 11 (Gombos, 1, s. 245, kap. 35. 37); mimo mesta asi *mercatum*. *ibid.*, § 20.

b) Komitát (prenesený význam zo sídla) — Zoborská listina z r. 1113, Codex, s. 66, „media pars est s. Ipolití et altera c. Nitrie“; Zoborská listina z r. 1111 — župani — „comites eiusdem c. Nitrie“ — Una, Bacha, Deda et Cace, Moyses. Codex, s. 63; zák. dekr. Kol., § 37 („in quacunq;ue c. megam“).

c) Hrad (komitátny) — Zoborská listina z r. 1111, Codex, s. 63, „sacramento confirmarunt in eadem c. Nitrie“; v II. dekr. Štefana I., § 16 sa stotožňuje s opevneným kráľovským dvorcom (polácom) „curtis regalis aut civitas“. Na termín *civitas* s významom hrad poukazuje protiklad so suburbiom — III. zák.

Lad., § 13; nájdené veci sa majú zhromaždiť ku komitátnemu hradu a v podhradí sa má postaviť *stabulum* (stodola).

Termínom hradskej mesto sa usilujeme nepriamo osvetliť aj vojenský ráz týchto lokalít, v ktorých žilo, podobne ako na hradoch 12.—13. storočia, aj obyvateľstvo prameňmi označené jako *cives* (hradskí vojaci; Codex, s. 54—55, 193), alebo aj *civiles*, Codex, s. 77, 151—152 (Posonienses; de Nitra).

4. Ďalším synonymom pre včasnofeudálne hradskej mestá bol termín *urbs*, ktorý sa viaže k r. 871 k veľkomoravskej lokalite s neistou identitou „antiqua urbs Rastizi“ (Annales). To, že *urbs* a *civitas* sú synonymá, vidieť z našej analýzy označenia *civitas Dowina*.

Zaujímavé je, že v 11.—12. storočí sa už termín *urbs* v prameňoch nevykytuje. Vyskytujú sa však jeho odvodeniny, a to *suburbium* (III. zák. dekr. Lad., § 13) vo význame podhradie (Ostrihom, Codex, s. 79) a totožné s termínom *burgus*, Codex, s. 190, alebo *suburbani* — podhradčania (?) (Borčany, Bojnica, Kostofany, Kýr (villa suburbana), hradskej mesto Nitra (asi kráľovské služobné obyvateľstvo, ktorého sociálny ráz bude treba hlbšie osvetliť, Codex, s. 66—67 (Zoborská listina z r. 1113).

5. Frekventovaným termínom pre opevnenú lokalitu je *castrum*. Pri hodnotení sémantiky treba mať na zreteli antickú formu *castra metare* — utáboriť sa, ktorá sa vyskytuje vo vzťahu k veľkomoravskej „antiqua urbs Rastizi“, a to „Zuentibold ceteris castramentatibus“ (Annales Fuldenses k r. 871), hoci použitie termínu vo význame hrad je už u Fredegara (*castrum-Wogastisburc*). Ak je v 9. storočí zriedkavé, od 11. storočia sa zasa používa len vo význame *hrad* (Codex, s. 86, 95, 113, 116, 127, 165, 169, 170, 195, 232, 262, 272, 279, 320 a 328).

V spojení „munitio castris Posoniensis“ sa oddeľuje opevnenie (val, múry) od objektu Bratislavského hradu, v areáli ktorého jestvoval kapitulný kostol majúci sa presťahovať (Codex, s. 190). Poddanskou spoločenskou zložkou zviazanou s kráľovskými hradmi, boli *castrenses*, Zoborská listina z r. 1113, Codex, s. 67, pozri aj údaj z r. 1215, Codex, s. 155—156. U Anonyma v kap. 37 (Gombos, 1, s. 245) nachádzame označenie *castrum* pre považské hrady Šintava, Hlohovec, Trenčín, Beckov a Bana; Nitru označuje ako *civitas*.

6. Sídľiskovým útvarom, o ktorom vieme pomerne málo, boli *castella*, t. j. strážne hrady, hrádky, príp. pevnôstky. Doložené sú pre Veľkú Moravu všeobecne k r. 871, pri okupácii všetkých lokalít *civitates et castella* (Annales). Napriek malej frekvencii dokladov treba spomenúť odvodeninu pre spoločenskú zložku zviazanú s objektmi, ktorá sa v prameňoch za začiatku 12. storočia označuje ako *castellani* (v I. zák. Kol., § 9 ako aj v Zoborskej listine z r. 1113, c. Gulgocienses, Codex s. 66). Tu nemožno použiť neskorší termín *kaštieľ*, ani myslieť na starší *kostol* (Kostolany), lebo ide o obyvateľstvo totožné s hradčanmi, akých vidíme pod označením *suburbani* či *castrenses*. Na to by poukazovalo aj druhé označenie *castellenses* z tej istej Zoborskej listiny (Codex, s. 66).

7. Pre zemepánske dvorce sa v 9. storočí používal termín *curtis* — Codex, s. 21 („ecclesia s. Joan. B. cum curte...“). Tento termín sa vyskytuje aj v II. zák. Štefana, § 16 — „curtis regalis aut civitas“, kde už badať isté významové posunutie. V archaizovanom význame by sa mohol vidieť v názve osady villa Curtoiz (r. 1113), tj. Dvorčany pri Nitre, ak nejde o romanizovaný preklad zhotovovateľa listiny.

8. Iným termínom s významom *dvorec*, *dvor*, ktorý zmenil svoj pôvodný klasický obsah, je *curia*. Vyskytuje sa v prameňoch od 11. storočia a podľa vlastníkov curie sa významy lišia:

Aa) kráľovský dvorec — *curia regia* — Ladislav I. daroval švagrovi Lampertovi dvorec v Plášťovciach (c. regalis), Codex, s. 71. Rovnako aj kráľ Gejza

daroval dvorec v Dvoroch nad Žitavou r. 1075 „curiem meam necnon capellam s. Martini“, Codex, s. 55;

Ab) šľachtický dvorec — *curia nobilium* — doložený v III. zák. Lad., § 6, ktorého rozšírenie už pred 13. storočím treba nutne predpokladať;

Ac) sedliacky dvor (s domom) doložený pre bavorskú oblasť v 9. storočí, u nás značne neskôr, a to r. 1248 v Boleráze, Monumenta, s. 375 (*decime quator curiarum*);

Ba) kráľovský dvor v právnom zmysle — I. zák. Lad., § 41, ktorého sídlom bol kráľovský palác (*palatium regale*); II. zák. Lad., § 1—2; III. zák. Lad., § 3; zák. Kol., § 2; I. ostrihom. synoda, § 25;

Bb) dvor kráľovnej, Codex, s. 152;

Bc) dvor palatína, Codex, s. 200.

Okrem týchto prípadov možno uviesť ešte adjektívnu formu *comes curialis* kráľa, kráľovnej alebo župana (na niektorom hrade mimo komitátneho hradu) ako hospodárskeho úradníka, ktorého pôvod korení v staršej dvorcovej sústave, resp. vojensko-zásobovacom systéme.

9. Pre opevnené objekty sa niekedy používalo aj všeobecné označenie *munitio*, *loca munita* a pod. K roku 791 sa spomínajú znivočené a Avarami opustené opevnenia nad riekou Kamp (hrádky?; *Annales regni*). Vo Fuldských análoch sa k r. 869 uvádza „ineffabilis Rastizi munitio et omnibus antiquissimis dissimilis“ ktorú by bolo možné stotožniť so spomínaným „antiqua urbs Rastizi“ k r. 871. Tento termín vo význame opevnenia sa vyskytuje v pápežskej listine z r. 1221, vzťahujúcej sa na hrad Bratislavu (Codex, s. 190).

10. Posledným a rovnako významným ako predošlé je termín *villa*, ktorý prešiel veľkými zmenami. V antickej latinčine šlo o dvorec, samotú, ktorých pôdnu patričnosť obhospodarovali otroci. V takejto podobe sa ešte chápala *villa* koncom 8. storočia (*Capitulare de villis vel curtis (!) imperii*). Termíny *villa*, *villani*, *villicus* sa objavujú v zákonoch i listinách z 11.—12. storočia, ale všade ide vyslovene o osadu s viacerými rodinami. V I. zák. Štefana, § 7 sa spomínajú *villici*, v II. zák., § 1 sa spomína 10 osád (*ville*) s povinnosťou stavať kostol, ďalej sa uvádzajú v I. zák. Lad., § 9, 11, 19 a najmä v II. zák., 4—5 (ručenie za ukradnutý majetok), v III. zák. Lad., § 1 a v zák. Kol., § 40, 47, 62—63, a v synode II, § 13. Z územia Slovenska je najstaršia zmienka v listine z r. 1105—1116, (Codex, s. 62). V Zoborskej listine z r. 1113 je vyše 50 lokalít označených ako *villa* — osada, (Codex, s. 65—67). V tomto význame prežíva termín aj 13. stor. aj pre osady mestského typu i keď sa začínajú objavovať aj iné označenia, napr. staré *civitas* či dovtedy neobvyklé *oppidum*.

11. Bolo by chybou nespomenúť fakt, že hradske mesto Nitra vstupuje do dejín ako miesto (*locus*) či teritórium, v rámci ktorého na dedičnej pôde kniežaťa Pribinu vysvätil okolo r. 828 salzburský arcibiskup kostol. Aj keby nebolo archeologických nálezov, fakt, že prv, než sa Nitra stala trvalým sídlom biskupa, Nitrania zvolili do tejto hodnosti r. 880 mnícha Vichinga, hovorí, že Nitra bola bezpečne jednou z veľkomoravských *civitates*. Významné postavenie si napriek retardácii za staromaďarských koristníckych akcií (od r. 896 do 955) udržala po celé 11.—12. storočie ako hospodárske (vinohradníctvo), politické (sídlo pohraničného vojvodstva a župana) a kultúrne stredisko. Už pred 11. storočím tu funguje kapitula Emerama (po r. 1031 aj Ondreja a Benedikta) s bazilikou a školou, zoborský kláštor s veľkomoravskou svätoplukovskou tradíciou a niekoľko farských kostolov; pravda archeológom sa zo starodávnej Nitry podarilo odhaliť nepatrné zlomky tých hmotných prameňov, ktoré sa podľa písomných správ jestvovali v 9.—12. storočí.

12. Pomerne častým archeologickým sídliskovým objektom býva *farský*

dvorec, ktorý nemôže ujsť pozornosti archeológa, hoci v prameňoch sa nespomína ani ako farská kúria, ktorá ako spoločná mohla byť v strede viacerých obcí a bola zárodkom osád nesúcich názov po patrocíniu kostola (Michal, Juraj, Mara a pod.). Podľa II. zák. Štefana patrili fare dve rodiny nevoľníkov na dvoch usadlostiach (po 40 jutrách poľa — vyše 2,5 ha), ďalej kôň a kobyľa, 6 volov, 2 kravy a 30 menších zvierat, čiže okrem kostola tu muselo stáť obydlie kléru, ďalej chyže nevoľníkov a hospodárske budovy.

Podľa našej tendencie vyhýbať sa homonymám pri pomenovaní farského sídliska najvhodnejšie by bolo používať označenie *farský majer*, pretože iný okrem majera pri farskom stredisku nejestvoval. Potom by sa termín *dvorec* mohol ponechať pre kráľovské hospodárske strediská (napr. v turnianskom Hrhove ešte r. 1263) a nakoniec termín *kúria* v konkrétnom urbanistickom zmysle by sme mali používať pre šľachtické sídla so sprievodnými hospodárskymi stavbami, všeobecne doloženými už pre koniec 11. storočia. Pravda, je to len návrh. — Ak sa vyskytne od 13. storočia označenie *curia* pre poddanské dvory (s budovami napr. v Boleráze), treba ostať pri názve *dom*, *chalupa* i *usadlosť*.

13. Medzi písomne nedoložené sídliskové útvary patrí aj typ opevnenej osady bez veľmožského sídelného objektu, skladajúcej sa z približne rovnakých obydli chránených valom. Pred výskumom sa takýto objekt iste označí ako hradisko, ale po výskume, ak tu niet stopy po akropole, nevyhneme sa správne-
mu označeniu *opevnená osada*.

14. Nakoniec by sme nemali zabudnúť ani na *sedliacku samotu* pred 13. storočia, hoci ju písomne nemáme doloženú. Jednako do 18. storočia zachovaný názov pre poddanskú usadlosť (sedliacku i želiarsku) — *okruh* — naznačuje, že na Záhorí mávali poddaní vlastný dvor — samotu s pôdou okolo. Možno, že niekde sa takýto majetok nazýval aj *selište*, napr. Liptove.

Z rámca tohto príspevku sa vymyká analýza tých slovenských názvov, ktoré mali v 9.—11. storočí koncovky *-ji* (dvor, dvorec, grad), *-ja* (ves, lúka) alebo *-je* (selo, selište, pole), ako na to možno v južnej časti Slovenska usúdiť z topík prevzatých maďarským obyvateľstvom.

V úvode sme naznačili, že *hradisko* je vlastne miesto, kde sa nachádzal hrad či nejaké opevnenie, po ktorých neostalo stáť nad povrchom nijaké murovo. Takto sa môže stať, že aj zaniknutý hrádok, prv než sa výskumom odhalí, môže sa nazývať hradiskom.

Z doterajšej úvahy vyplýva, že v prameňoch sa zatiaľ nenašiel zodpovedajúci latinský termín pre *hrádok*, pod ktorým funkčne chápeme štátnu — kráľovskú (vynimočne aj súkromovlastnícku) stavbu, opevnenú s cieľom stráženia komunikácií, významných výrobní, skladov alebo trhovísk. Pri hrádkoch sa môžu nájsť aj hospodárske staveniská prechodného typu, ak šlo aj o trhovisko. Napr. neďaleko bašty nad cestou od Liptovského Mikuláša na Spiš (pole Pod baštou, osada Podtureň) pred polovicou 13. storočia zrejme jestvovalo pri strážnej veži *trhovisko* (dnes časť chotára v smere na Jamník), podobne pri hrádku nad Hubinou, vedľa ktorého je poloha s doteraz používaným chotárnym názvom Trhovište. Trhoviská, kam kráľovskí stážcovia zháňali zajatý dobytok, otrokov alebo nevoľníkov, sú doložené zákonmi Ladislava I. i Kolomana. V záujme zistenia pôvodnej funkcie bude potrebné obmedziť nielen používanie termínu *hrádok*, ale aj termínu *hradisko* (t.j. miesto po hrade).

Pramene a literatúra

- Annales Fuldenses. Ed. F. Kurze. Hannover, SRG 1891.
Annales regni Francorum. Ed. F. Kurze. Hannoverae 1895.
Bílková, L.—Fiala, Z.—Karbulová, M.: Altmährische Terminologie in den zeitgenössischen lateinischen Quellen und ihre Bedeutung. *Byzantinoslavica*, 28, 1967, s. 317—325.
Códex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. 1. Ed. R. Marsina. Bratislava 1972.
Constantinus et Methodius Thessolonicenses. Radovi Starosl. instituta. 4. Zagreb 1960, s. 160.
Gombos, A. F.: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. 1—3. Budapest 1937—1938.
Liutprandi Opera omnia. Ed J. Becker. Hannover, SRG 1915.
Magna Moraviae Fontes Historici. 1—5. Ed. L. Havlík. Brno 1966—1976.
Monumenta ecclesiae Strigoniensis. 1. Ed. F. Knauz. Strigonii 1874, s. 371—372.
Pramene k dejinám Veľkej Moravy. 2. vyd. Ed. P. Ratkoš. Bratislava 1969.
Ratkoš, P.: „Civitas Dowina“ — slovenský Devín. *Hist. Čas.*, 18, 1970, s. 337—346.
Sedlák, V.: K otázke vzniku a pôvodu inštitúcie Szolgagyőr. In: *Hist. Štúd.* 12. Bratislava 1967, s. 155—186. (Cenný materiál pre 12.—13. stor.; spájanie Iaurinum s iaura neopodstatnené.)
Závodszy, L.: A sz. István, sz. László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest 1904. (Pramene zákonov sv. Štefana, sv. Ladislava (I.) a Kolomana i ustanovenia synod.) Závodszy zostavil texty zákonov odlišne a lepšie, než je to známe z *Corpus iuris Hungarici* (edície zo 16.—19. stor.). V prílohe sú zákony, ktoré citujeme v skratke: I. zák. Štef., I.—III. zák. Lad., I. zák. Kol., I.—II. synoda.

Unsere Siedlungsformen in der lateinischen Terminologie des 9.—12. Jahrhunderts

Der Autor dieses Beitrages hat sich das Ziel gesetzt, die Benennungen der Siedlungsformen bzw. der Bauobjekte in der Zeit des Frühfeudalismus in der Slowakei (d. h. im 9.—12. Jh.) mit Hilfe der Schrift- oder Sprachquellen zu präzisieren. Es geht um die ursprüngliche Funktion der Siedlungen. Auf diese Funktion kann man nicht durch Rekognoszierung schliessen, sondern sie nur durch systematische Forschung festsetzen. Es ist bekannt, dass die Lokalitäten mit Befestigungsspuren an der Oberfläche unter den slowakischen Termini „hradisko“ (Burgstätte), hrádok (Burgwall) hervortreten. Die gleichzeitige lateinische Terminologie hilft aber der historischen Archäologie die erwähnte Funktion der untersuchten frühfeudalen Lokalität festzustellen.

In dem latinisierten Ausdruck deutschen Ursprungs „hringus“ (lat. *circulus*) muss man die awaro-slawischen Befestigungen mit Kammerstruktur der Wälle erblicken. Diesem alten Typus nähern sich sprachlich die Burgwälle aus dem 11.—13. Jh., die nur unter dem madjarischen Namen „szolgagyőr“ bekannt sind. Die Benennung mit der Endung -burg (z. B. Brezlawaspurch) kann einen Vasallenprivatbesitz oder auch eine fürstliche Burgstadt (wie z. B. Reganesburch) bedeuten. Aber die Ableitung „burgus“ bedeutet vor dem 13. Jh. eine Vorburg ohne Mauern, und darum ist sie mit dem „suburbium“ synonym. Grosse Frequenz hat „civitas“ und viele Bedeutungen dazu: Burgstadt (z. B. *civitas Dowina* — Devín mit der Umgebung); Komitatsburg resp. Burg seit dem 11. Jh. Mit „civitas“ ist „urbs“ synonym (nur im 9. Jh.) sowie die jüngere Ableitung „suburbium“ bzw. „suburbani“, „burgenses“. Auch „castrum“ war im 9. Jh. spärlich, aber seit dem 12. Jh. bedeutet es eine Burg im Gegenteil zu „civitas“ (Komitatsburg). Wie „munitio“ mit einem Wallsystem zusammenhängt, so bedeutet der Terminus „castellum“ (bzw. *castellani*) kleinere Burgen (slow. hrádky) im Rahmen der staatlichen Ökonomie. Die ältere Bezeichnung eines Wirtschaftshofes „curtis“ änderte sich seit dem 11. Jh. zum Terminus „curia“ (aber auch mit der Bedeutung z. B. Königshof — Amt). Ähnlich, wie

die klassische „curia“, wandelte seinen Inhalt auch der Terminus „villa“, der seit dem 11. Jh. nur ein Dorf bedeutet. Die Burgstadt Nitra wird im 9. Jh. nur als „locus“ (cum proprietate) belegt, obwohl sie als Bischofssitz schon „civitas“ sein sollte.

Der Autor gliedert die verschiedenen Höfe in: königliche Höfe (slow. dvorce), Adelskurien und Pfarrmeiereien. In den Quellen fehlt die lateinische Benennung für ein befestigtes Dorf und ebenso für Bauerneinzelhöfe vor dem 13. Jh.

Schliesslich widmet der Autor dem Terminus „hrádok“ (Burgwall) eine Bemerkung, der als ein befestigter Bau mit ökonomischen und Verteidigungszielen der Königsregalien diene. Als Beispiel verweist er auf den untergegangenen Turm oberhalb des Dorfes Podtureň oder auf den Burgwall „Hradisko“ beim Dorf Hubinná, neben denen sich ein Marktplatz (Trhovisko) befand. Die Problematik der terminologischen Präzisierung frühfeudaler Lokalitäten wird etwa wohl eine Diskussion aufzuwerfen.